

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUN REN

Budapest, 2023

*A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves
évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támo-
gatásával jelent meg.*

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Bognár Rezső

Bognár Rezső

„...a bürokrácia elleni harcnak is alapvető kérdése: a harc az időért”

A hódmezővásárhelyi származású Bognár Rezső pályafutását döntően befolyásolta az a közel másfél évtized, amelyet Zemplén Géza professzor tanszékén töltött a Műegyetemen. A későbbiekben tudományos és oktatói pályafutása Debrecenben teljesedett ki. Itteni kutatásai során a mákalkaloidok és az antibiotikumok szerkezetének felderítésével, szintézisével és szerkezetmódosításával foglalkozott. Intézetszervezőként, intézetvezetőként nagy figyelmet fordított az alapkutatások és az alkalmazott ipari kutatások közötti kapcsolatok fejlesztésére.

Hódmezővásárhely, 1913. március 7.

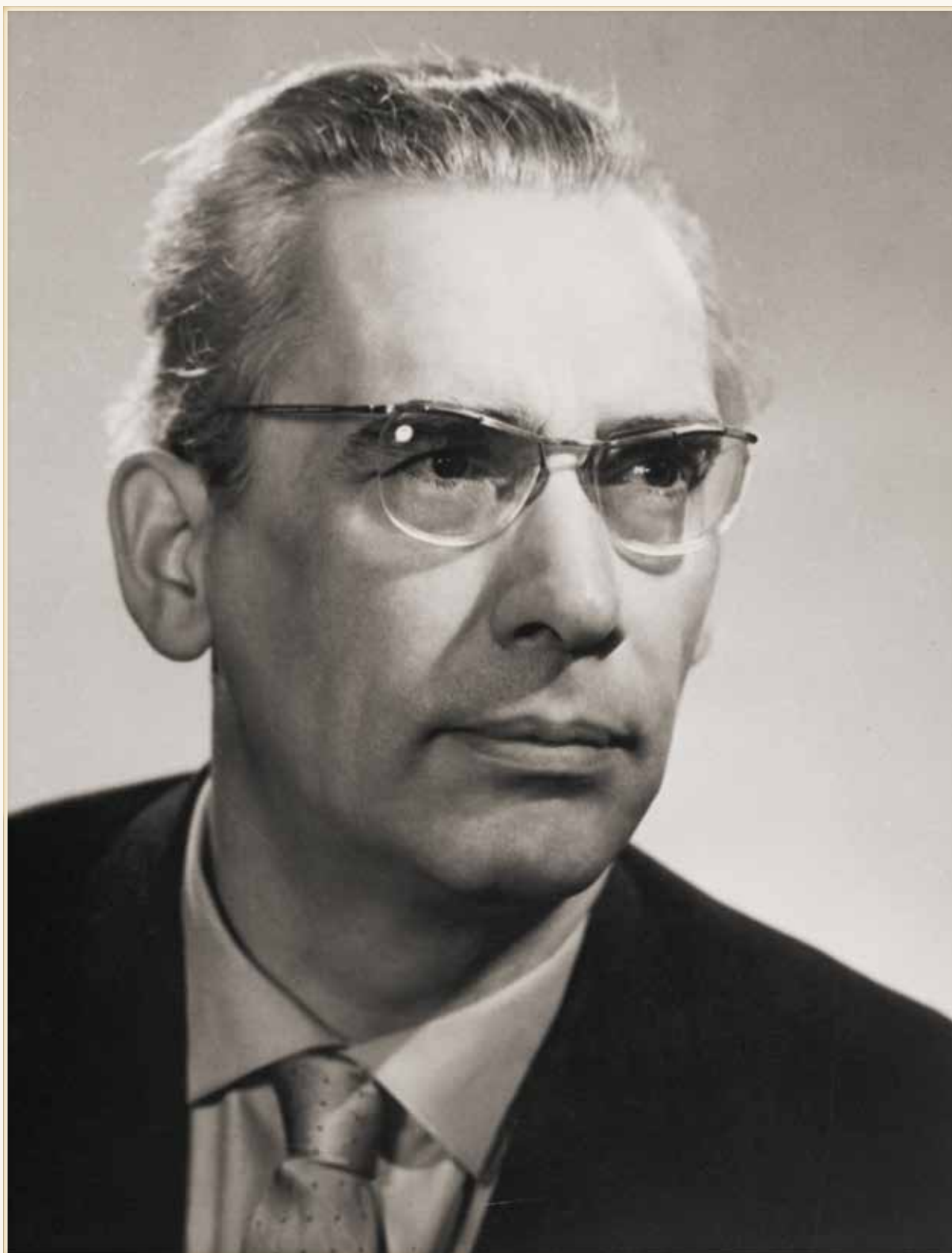
Budapest, 1990. február 4.

1955. május 28. –
1956. május 30.

II/13. Bognár Rezső
Ismeretlen fényképész felvétele
1970

ÚJ FŐTITKÁR AZ ELNÖK MEGHÍVÁSÁRA

„1945-től 1948-ig a Bpesti Műegyetem teljesen tönkrement Szerves Kémiai Intézetének újjáépítésén és újjászervezésén dolgoztam; 1948–50-ben a Tud. Tanács, majd az Akadémia Vegyész csoportjának, majd Osztályának szervezésével és beindításával foglalkoztam. 1950. szept.-től a debreceni egyetem Szerves Kémiai Intézetének a semmiből való megteremtésén, korszerűvé fejlesztésén dolgoztam és a kezdő munkatársakat neveltem. Eközben 1951-től 1954-ig, három éven keresztül az Egyetem rektora voltam. [...] Debreceni tartózkodásom óta az Intézetemből kikerült kb. 40 dolgozat, egy kisebb könyv I. kötete és az itteni üzemekkel (Tiszavasvári Alkaloida-Gyár, Hajdúsági Gyógyszergyár) felvett és eredményeket is felmutató kapcsolat igazolja, hogy nem végeztem ezen a munkahelyen hiábavaló munkát.”¹

Ezek a sorok egy 1955. február végi levélből valók, amelyben Bognár Rezső röviden áttekintette 1945 utáni tevékenységének főbb területeit. A vegyész-mérnöki végzettségű Bognár Rezső kutatói pályafutása a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, Zemplén Géza professzor Szerves Kémiai Intézetében indult, ahol tanársegédként a szénhidrátok és flavonoidok kémiájával kezdett foglalkozni. Doktori fokozatát 1941-ben szerezte. Az MTA 1948-ban levelező, majd 1953-ban rendes tagjává választotta. Időközben oktatási tevékenységének helyszíne Budapestről Debrecenbe helyeződött. A váltást hosszú távra tervezte, így a családja is átköltözött.²

Ebben a helyzetben, 1955 elején kereste meg őt Rusznyák István, az MTA elnöke azzal, hogy a távozó főtitkár, Osztrovszki György helyére hívja. A fenti idézet abból a levélből származik, amelyben Bognár Rezső a Debreceni Egyetemhez való elköteleződésére, megkezdett kutatásaira hivatkozva próbálta elhárítani a megtisztelő felkérést.³ Sem a levél címzettje, Andics Erzsébet, az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztály vezetője, sem Rusznyák István nem adta fel, hogy megnyerje Bognár Rezsőt erre a posztra. Az egyeztetések során előtérbe került egy olyan tehermentesítő megoldás, amely révén az új főtitkárnak nem kellett volna az egész hetet Budapesten tölteni. A már

korábban tervbe vett főtitkárhelyettesi poszt létrehozása kapott így lendületet. 1955 elején Rusznyák Istvánnak már volt jelöltje is erre.⁴ Végül mégsem ez valósult meg, hanem a főtitkári feladatok delegálása révén három akadémiai titkári posztot alakítottak ki az alábbi munkamegosztással: az egyik titkárt a külügyi ügyek intézésével bízták meg, mivel a Sztálin halála után bekövetkező nemzetközi enyhülés légkörében rendkívül dinamikusán bővültek az MTA nemzetközi kapcsolatai, immár nemcsak keleti, hanem nyugati irányban is; a másik titkár feladatkörébe a szociális ügyek és személyi kérdések, a harmadikéba pedig a pénzügyi, gazdasági kérdések tartoztak. Ehhez az MTA Alapszabályt is módosítani kellett, amire az 1955. májusi közgyűlésen került sor.⁵

Az 1955. évi közgyűlés idejére már világossá vált, milyen következményekkel járt az, hogy Nagy Imrét nemcsak felmentették a miniszterelnöki poszt alól, hanem súlyos bírálatban is részesült, s a párt vezető testületeiből is kizárták a „jobboldali opportunisták nézetei” miatt.⁶ Ezzel az „új szakasz” programja is lekerült a napirendről. A Rákosi–Gerő vezetés a szovjet irányvonal változását követve, újra a nehéz- és hadiipar fejlesztésére koncentrált, így a mezőgazdaság és a könnyűipar háttérbe szorult.

Az MTA vezetése így reagált: „Pártunk határozatai Akadémiánk részére is számos új feladatot jelentenek. Foglalkoznunk kell a nehézipar fejlesztésének tudományos kérdéseivel, a magas műszaki kultúra megteremtésével, az élenjáró technika, technológia megvalósításával iparunk, termelésünk minden ágában.”⁷ Ezek a területek kerültek a főtitkári beszámoló fókuszába is.⁸

AZ ALAPSZABÁLY MÓDOSÍTÁSA, A FOLYÓIRAT ÁTALAKÍTÁSA ÉS AZ ÖTÉVES TUDOMÁNYOS TERV ELKÉSZÍTÉSE

A jövőbeli feladatok között szerepelt, hogy a legközelebbi közgyűlésig készüljön el az Akadémia Alapszabályának átfogó módosítása. Az indoklás úgy szólt, hogy az államigazgatás területén bevezetett racionalizálási irányelvek

nem érvényesültek kellően az Akadémián, így szükségessé vált az MTA belső szervezetének és irányító tevékenységének felülvizsgálata. A célkitűzések között szerepelt a hatáskörök megosztása révén az osztályok teljes önállóságának biztosítása, továbbá – az akadémiai titkárok bevonásával – a bürokratikus központi igazgatás decentralizálása. Az elnökség több alkalommal megvitatta az Akadémiát érintő átalakítási javaslatot.⁹ Az 1956. április 26-ára összehívott rendkívüli közgyűlés a módosításokat elfogadta, és megszavazta az új, módosított Alapszabályt.¹⁰

Az 1955. évi közgyűlésen elhatározott másik feladat, amelyért szintén a főtitkár volt felelős, az *Akadémiai Értesítő* átalakítása volt. 1955 őszére egyetértés alakult ki abban, hogy a hivatalos tájékoztatáson túlmenően olyan magas színvonalú, tudományos igényeket is kielégítő folyóiratot kell létrehozni, amely a tudomány legkülönbözőbb területeiről közöl jelentős tanulmányokat, ismertetéseket; beszámol a magyar tudomány kiemelkedő eredményeiről és egyes tudományszakok olyan kérdéseiről, amelyek a többi tudományágak számára is fontos és hasznos tájékoztatást adnak. A folyóirat feladata maradt, hogy tudósít az Akadémia életéről és tevékenységéről. Elnökségi határozat értelmében a rendszeresen megjelenő folyóirat a *Magyar Tudomány* főcímet kapta és alcímként szerepelt az *Akadémiai Értesítő*.¹¹ Az Akadémia elnöksége a főszerkesztői feladatokkal Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikust bízta meg. A szerkesztőbizottságban minden tudományos osztály képviseltette magát; a szerkesztőbizottság elnöke továbbra is a főtitkár maradt. Szimbolikusnak tekinthető, hogy az 1956 elején megjelent 1–3. összevont szám tartalomjegyzéke immár ötnyelvű (magyar, orosz, francia, angol, német) lett.

A főtitkár 1955. évi feladatai közül kiemelendő még egy stratégiai jelentőségű. Gondoskodnia kellett arról, hogy az előkészületben lévő második ötéves tervvel összhangban az MTA elkészítse a második ötéves tudományos tervét. A munkát nehezítette, hogy maguk a „fő irányvonalak” folyamatos

újratervezésben voltak a párt- és állami vezetés szintjén, így csak 1956. április végén kerültek nyilvánosságra.¹² A pártvezetés országos vitát kezdeményezett a tervezetről, demonstrálva ilyen módon is, hogy az SZKP XX. kongresszusa utáni légkörben mennyire a kollektív vezetés elve szerint járnak el. Valódi társadalmi konzultációt azonban nem akartak, ezért nem is hozták nyilvánosságra a szükséges háttér-információkat. Érdemi vita mégis elindult több fórumon, például a Petőfi Körben is, ami nem megelőző a pártvezetéssel szembeni elégedetlenség és bizalmi válság ismeretében.

KRITIKUS FŐTITKÁRI BESZÁMOLÓ 1956-BAN

Az 1956. májusi közgyűlésen a főtitkári beszámolóban is tükröződött ez a korabeli légkör. Bognár Rezső elmondta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia osztályai és szakbizottságai, valamint vezetősége is behatóan foglalkozott a közelmúltban a második ötéves terv irányelveinek megvitatásával. Ennek alapján megteszik majd észrevételeiket, bírálatukat és egyben javaslataikat az irányelvekkel kapcsolatban. Hozzátett azonban egy nagyon fontos mondatot: „De ez a terv csak úgy válhatik valóban a dolgozók tervévé, ha indokolt észrevételeinket és javaslatainkat figyelembe is veszi a végleges ötéves terv és kérdéseinkre, esetleges kételyeinkre a kellő felvilágosítást és tájékoztatást megkapjuk.”¹³ Majd így folytatta:

„A tudomány művelői, a Magyar Tudományos Akadémia dolgozói tudatosan és céltudatosan vállalják a terv megvalósításával járó feladatokat, ha valóban világosan látják, hogy mily nemes célok érdekében kell összefogni és összpontosítani erőiket, munkakészségüket és munkaképességüket.”¹⁴

A beszámoló későbbi részében a főtitkár nyíltan beszélt arról is, hogy a tervek és megvalósításukhoz nélkülözhetetlen feltételek még nincsenek teljesen összhangban az anyagi lehetőségekkel. „Az előirányzott beruházási összegek véleményünk szerint nem biztosítják a korszerű, magasszínvonalú tudományos munkát minden tudományterületen, ahol pedig egyéb adottságaink, elsősorban kiváló szaktudósaink megvannak. A másik nehézségünk, amivel ez év folyamán is többször találkoztunk az, hogy a beruházás és költségvetés, illetve létszámkérdések összeegyeztetése nincs kellőképpen kidolgozva. Az Akadémia Elnöksége mindent megtesz, hogy ezeket a nehézségeket megszüntessük részben belső arányosítással, de mivel ez véleményünk szerint csak részmegoldás (sokszor toldozás-foldozás jelleggel), arra kell törekednünk, hogy a tudományok korszerű fejlesztésének és kifejlődésének legszükségesebb anyagi bázisait biztosítsuk.”¹⁵

Az idézetekben megragadható kritikai hangvétel egyértelműen összefügg az SZKP XX. Kongresszusának felszabadító hatásával. A 29 oldalas főtitkári beszámoló több kérdésben közvetlenül is hivatkozott a kongresszus határozataira. „A XX. Kongresszusnak a személyi kultusz káros hatására vonatkozó megállapításai a tudományra is vonatkoznak. [...] Nálunk is tapasztalhattuk, hogy voltak, akik ezt nem értették meg és saját személyük előtérbe helyezésével, saját tudományos csálhatatlanságuk hangoztatásával sokszor olyan légkört teremtettek, amely nem szolgálta a termékeny tudományos viták kialakulását. Voltak és talán még ma is vannak, akik azt hangoztatják, hogy nincs szükség kollektív fórumokra, nyilvános vitákra, mert ők egyedül is meglátják és megfellebbezhetetlenül meg tudják ítélni tudományszakuk különböző problémáit. A tudományos tekintélyekre és iskolákra szükség van, de ez nem jelentheti azt, hogy egy szaktekintély körül kialakult, vagy egy tudós tekintélyének indokolt vagy indokolatlan rendkívüli megnövekedése szinte monopolizálja a tudomány területét. Felül kell tehát vizsgálnunk az Akadémián belül is fellelhető, egyes szaktekintélyek, ki-

sebb-nagyobb exkluzív csoportok szerepét. Annál is inkább szükséges ez, mivel egyre nagyobb és nagyobb feladatok előtt áll a modern tudomány, kiszélesednek és sokrétű, átfogó komplex összefüggések formájában jelentkeznek problémái, feladatai és ilyen szempontból is egyre inkább kidomborodik kollektív jellege és társadalmi funkciója.”

Főtitkári beszámolójában Bognár Rezső a tervek és a megvalósítás feltételeire visszatérve, kitért egy olyan kérdésre is, amelyet Sztálin halála utáni enyhülés légkörében óvatos formában szóvá tettek a kutatók, de országos fórumon még nem kapott ilyen kiemelt figyelmet. „Talán nem látszik elvi kérdésnek, de mégis itt kell felvetni az idővel való takarékoskodás, a bürokrácia és a formális intézkedések elleni harc kérdését. Az idővel való takarékoskodás, az elvégzendő munkához szükséges idő biztosítása a tervek megvalósításának elengedhetetlen feltétele, szinte alapvető kérdése. Véleményem szerint nagyon sok tudománynál ez még fontosabb, mint a szükséges beruházások, műszerek stb. biztosítása. Egyes műszereket sokszor lehet pótolni, bizonyos problémákat a lehetőséghez képest kerülő úton megoldani, de az elveszett időt pótolni nem lehet. Mi pedig sajnos rengeteg időt veszünk és pazarolunk, amikor sokszor egymástól vesszük el az időt hosszú értekezleteinkkel, üléseinkkel vagy akár személyes problémáink részletes taglalásával, és nem gondolunk arra, hogy pótolhatatlan veszteséget okozunk egymásnak, de saját magunknak is. Azt hiszem, a bürokrácia elleni harcnak is alapvető kérdése: a harc az időért. Olyan elintézési módoknak kell kialakulniuk, hogy a hivatalos adminisztratív szervező és egyéb – nem effektív alkotó munkát jelentő – tennivalóinkat a lehető legkevesebb idő alatt, tehát a leg egyszerűbb módon intézhessük el. Meggyőződésem, hogy mi, akik a tudomány munkásai vagyunk, a valódi, tényleges, effektív szakmai munkánkat tartjuk igazán munkának, és legtöbbször mégis erre tudunk a legkevesebb időt biztosítani, és azt érezzük, hogy külső szervek bürokratikus intézkedései éppen az alkotó munkára nincsenek tekintettel.”¹⁶

ÖSSZEKÖTŐ KAPOCS DEBRECEN ÉS AZ AKADEMIA KÖZÖTT

Amikor a főtitkári beszámoló elhangzott, Bognár Rezsőt már egy új megbízás várta, a Gyógyszeripari Kutató Intézet igazgatói posztja. A közgyűlésen bejelentették, hogy Bognár Rezső főtitkár új munkaköre miatt a felmentését kérte, s egyúttal megválasztották az utódját: Erdey-Grúz Tibort, aki 1950–1953 között már betöltötte ezt a posztot.¹⁷

Bognár Rezső pályafutása elkövetkező évtizedeiben számos új antibiotikumot fedezett fel, szabadalmaival je-

lentősen hozzájárult a magyar gyógyszeripar fejlődéséhez. Hűséges maradt Debrecenhez. Kezdeményezéseivel igyekezett az egyetemi közösség és a város javát szolgálni. Összekötő kapocs maradt Debrecen és az MTA között is, amelyre szép példa, hogy kezdeményezésére alakult meg 1976-ban a Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB), amelynek elnöki posztját haláláig betöltötte.¹⁸

Varga Zsuzsanna

JEGYZETEK

- 1 AL 3. Elnök (Rusznayák István) 59/1/2. 008–T–R/1955. Bognár Rezső levele Andics Erzsébetnek. 1955. február 27.
- 2 Lipták: *Bognár Rezső*, 27–45.
- 3 AL 3. Elnök (Rusznayák István) 59/1/2. 008–T–R/1955. Bognár Rezső levele Andics Erzsébetnek. 1955. február 27.
- 4 AL 3. Elnök (Rusznayák István) 59/1/2. 002–T–R/1955. Rusznayák István levele Andics Erzsébetnek. 1955. január 20.
- 5 *AÉ* 62 (1955) 507. sz. 300.
- 6 Jegyzőkönyv az MDP Központi Vezetőség 1955. március 2–4-i üléséről. MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 28. ő. e.
- 7 A Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése elé. Írta: Rusznayák István, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. *Szabad Nép* 1955. május 23. 1.
- 8 Bognár Rezső megbízott főtitkár: Beszámoló az Akadémia munkájáról és feladatairól. *AÉ* 62 (1955) 507. sz. 273–292.
- 9 AL 151. Elnökségi ülések 3/15/1. Az 1955. október 5-i elnökségi ülés jegyzőkönyve; AL 151. Elnökségi ülések 4/1/1. Az 1956. január 16-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 10 *MT* 63 (1956) 4–6. sz. 236.
- 11 AL 151. Elnökségi ülések 3/16/1. Az 1955. október 28-i elnökségi ülés jegyzőkönyve.
- 12 Irányelvek a magyar népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervéhez. *Szabad Nép* 1956. április 27. 1–4.
- 13 *MT* 63 (1956) 4–6. sz. 225.
- 14 Uo.
- 15 Uo. 253.
- 16 Uo. 251.
- 17 AL 151. Elnökségi ülések 4/9/1. Az 1956. május 24-i elnökségi ülés jegyzőkönyve; AL 3. Elnök (Rusznayák István) 77/3/62. 613/R-1956. Bognár Rezső főtitkár munkaviszonyának megszüntetése, áthelyezése a Gyógyszeripari Kutató Intézethez.
- 18 Sztaricskai: Bognár Rezső, 257–272.